

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/53/94-98>

Xəyalə Söhbətova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-8405-2280>
murselsohbetov@gmail.com

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında frazelogizmlərin üslubi mövqeyi

Xülasə

Frazeoloji vahidlər nəzm və nəsr əsərlərində geniş şəkildə istifadə olunan üslubi vasitələrdir. Dilçilik elmində leksikologiya bəhsinin daxilində tədris edilən frazeologizmləri leksik üslubi vasitələrə aid edə bilərik. Lakin sabit söz birləşmələrinin ekspressiv-emosional funksiyası nəzm əsərlərində ortaya çıxır. Nəsr əsərlərində isə frazemlər fikri ifadə etmək üçün vasitə hesab edilir. Beləliklə, sabit söz birləşmələri bədii nümunələrdə sintaktik – üslubi fiqur rolunda çıxış edir. Bəxtiyar Vahabzadə bədii yaradıcılığı da frazeoloji leksika baxımından seçilir. Şair frazeoloji birləşmələri inversiya vasitəsilə poetik məzmunla məharətlə uyğunlaşdırmışdır. Bu uyğunlaşma bədii dilə ritm və ahəngdarlıq bəxş etmişdir. Məqalədə şairin yaradıcılığındakı rast gəlinən frazemlər semantik cəhətdən müsbət, mənfi və neytral çalarlar ifadə etməsi baxımından üç qrupa ayrılıb. Lakin bunların sırasında mənfi frazeologizmlər üstünlük təşkil edir. Şairin vətənpərvərlik və məhəbbət mövzulu poeziyası isə müsbət frazeoloji birləşmələrin istifadəsi baxımından xüsusilə seçilir. Neytral frazeoloji vahidlər isə ekspressivlik ifadə etməsə də, məcaz qismində çıxış etmişdir. Bununla da rəngarəng çalarlara malik olan frazemlər fikri qüvvətləndirərək obrazlılıq yaratmışdır. Frazeoloji vahidlərin ikinci mühüm funksiyası xəlqilik yaratmasıdır. Bu ifadələr xalqın düşüncə tərzini əks etdirdiyi üçün səmimi təsir bağışlayır. Sadə birləşmələr vasitəsilə sənətkar öz fikirlərini daha təsirli şəkildə oxucunun gözləri qarşısında canlandıraraq dramatik səhnə yaradır.

Açar sözlər: bədii dil, frazeologizmlər, sabit söz birləşmələri, üslubi funksiya, emosionallıq

Khayala Sohbatova
Baku Slavic University
Master's student

<https://orcid.org/0009-0002-8405-2280>
murselsohbetov@gmail.com

The Stylistic Position of Phraseologisms in the Work of Bakhtiyar Vahabzadeh

Abstract

These phraseological units are stylistic means widely used in poetry and prose. In linguistics, we can attribute phraseologisms, which are taught within the scope of lexicology, to lexical stylistic means. However, the expressive-emotional function of fixed word combinations appears in poetry works. In prose works, phraseology is considered a means of expressing thought. Thus, fixed word combinations act as syntactic-stylistic figures in artistic examples. Bakhtiyar Vahabzadeh's artistic creativity is also distinguished in terms of phraseological lexis. The poet skillfully adapted phraseological units to the poetic content through inversion. This adaptation gave rhythm and harmony to the artistic language. We can divide the phraseological units found in the poet's work into three groups in terms of expressing positive, negative, and neutral shades semantically. However, positive and negative phraseologisms predominate among them. Neutral phraseological units can be used as metaphors, although they do not possess any expressiveness.

Thus, phraseological units with colorful shades strengthened the idea and created imagery. The second important function of phraseological units is to create originality. These expressions give a sincere impression because they reflect the way how people think. Through simple combinations, the writer creates a dramatic scene by reviving his thoughts more effectively before the eyes of the reader.

Keywords: *artistic language, idioms, fixed phrases, stylistic function, emotionality*

Giriş

Bədii əsərlərdə üslubi rəngarənglik, emosionallıq yaradan üslubi vasitələr sırasında frazeoloji vahidlər də yer alır. Bildiyimiz kimi, frazeoloji vahidlər dildə sabit şəkildə mövcud olan məcazi ifadələrdir. Hər bir dildə özünəməxsus yer tutan frazeologizmləri fərqləndirən cəhət də onların milli orijinallığıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən, “idiomatik ifadələr hər bir dilin koqnitiv məhsuludur” fikrini irəli sürə bilərik. “Dilin frazeoloji fondu xalq mədəniyyətini, onun təixini və məişətini, keçmiş zamanların xarakterik cəhətlərini, insani münasibətləri, təbiəti, canlılar aləmini və s. əks etdirən xüsusi xəzinədir (Hüseynov, 2013, s. 26).

Frazeologizmlər ədəbi dilin bədii, məişət, publisistik üslub kimi müxtəlif üslublarında istifadə olunur. Publisistik və məişət üslubunda sadəcə fikrin ifadəsi üçün istifadə edilən frazemlər bədii üslubda bir qədər fərqli mövqedən çıxış edir. Bildiyimiz kimi, bədii dil obrazlılığa və emosionallığa malikdir. Məhz bu baxımdan da sabit söz birləşmələri bədii üslubda sintaktik-üslubi fiqur mövqeyindən çıxış edir (Cəfərov, 1956; Dəmirçizadə, 1962; Həsənov, 2005; Əliyev, 1967; Həsənov, 1979; Mahmudova, 2009; Mustafayeva, 2010). Onlar fikri cəlalayaraq əsrarəngiz formaya salır. Bunun səbəbi frazeoloji birləşmələrin xalqın milli ruhunu dolğun şəkildə əks etdirməsi və fikrin daha inandırıcı şəkildə ifadəsinə zəmin yaratmasıdır.

Tədqiqat

Frazeoloji vahidlərin bədii ədəbiyyatda işlənmə tezliyi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə qədər gedib çıxır. Bayatı, nağıl, atalar sözləri, dastan kimi folklor nümunələri frazeoloji vahidlərlə zəngindir. Bu baxımdan, “folklor nümunələri ilkin frazeoloji mənbə hesab olunur” – deyə bilərik. Frazeologizmlərin yazılı ədəbiyyatda istifadəsi isə N.Gəncəvi, M.Füzuli, S.Vurğun, M.Ə.Sabir kimi klassiklərimizin dövründən bu günə qədər özünü göstərməkdədir.

Poetik nümunələrin tədqiqi göstərir ki, bədii ədəbiyyatda frazemlərin işlənməsi təsadüfi xarakter daşımır. Bu sabit söz birləşmələri fikrin təsir gücünü artıraraq obrazlılıq yaradır. Poeziyada emosionallığın meydana gəlməsində də frazeoloji vahidlərin rolu danılmazdır. Belə ki, bədii nitqə yığcamlıq bəxş edən frazeologizmlər obrazın psixoloji portretini obrazlı şəkildə canlandırır (Süleymanova, 2013; Tahirova, 2018; Hüseynov, 2013).

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı isə frazeoloji vahidlərin rəngarəngliyi, xəlqiliyi və ifadə tərzilə xüsusilə seçilir. Bunun səbəbi şairin frazeoloji vahidləri poetik məzmunla məharətlə uyğunlaşdırması olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında bu sabit söz birləşmələrini elə ustalıqla ifadə etmişdir ki, bunlar oxucuda emosionallıq yaradaraq onu əsərin bir iştirakçısına çevirir. Bədii dilə frazeoloji vahidlər nəinki ağırlıq gətirmir, əksinə, şairin dilini ahəngdar edir. Təbii ki, burda şairin dilin incəliklərinə bələd olması da mühüm rol oynayır. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında ən çox feillər frazeoloji vahidlərlə ifadə olunmuşdur. “Dünya bağışlamaq”, “ürəyi yerindən oynamaq”, “qanı qaynamaq”, “qan başına vurmaq”, “cin atına minmək”, “canına üşütmə düşmək”, “yasa batmaq”, “dünya gözündə qaralmaq” kimi frazemlər bu qəbildəndir (Alməmmədova, 2010, s. 39).

Şairin bədii yaradıcılığında frazeoloji birləşmələrlə bağlı diqqət çəkən digər məqam onların inversiyasıdır. Əlbəttə ki, bu inversiya təsadüfi xarakter daşımayıb poetik məzmunla xidmət edir. Belə ki, frazeoloji vahidlər dildə olduğu kimi bədii nümunədə əks olunarsa, bu zaman şairin bədii dili pozular, qafiyə məzmunu itə bilər. Bu səbəbdən frazemlər məqsədli şəkildə inversiyaya uğramışdır.

Dolandı zamanə, döndü qərinə,
Şairlər od tökdü yenə dilindən.

Vurğunun o həsrət nəğmələrinə

Şəhriyar səs verdi Təbriz elindən (Vahabzadə, 2004, s. 81).

Gördüyümüz kimi, bədii nümunədə “dilindən od tökmək” frazeoloji birləşməsi ikinci misrada inversiyaya uğramışdır. Lakin bu inversiya şeirdə qafiyyə və musiqililik yaratmışdır. Şairin poeziyasında istifadə etdiyi frazeoloji birləşmələri semantik cəhətdən üç qrupa ayıra bilərik:

1. *Müsbət duyğuları ifadə edən frazeologizmlər.* Frazeologizmlərin bu növü sevinc, fərəh, sevgi, qürur, ümid kimi duyğuları obrazlı şəkildə ifadə edir. “Dünya bağışlamaq”, “qanı qaynamaq”, “üz gözündən nur yağmaq”, “üzünə nur çiləmək” və s. kimi ifadələr müsbət duyğuları ifadə edən frazeoloji birləşmələrə aiddir (Alməmmədova, 2010, s. 39). Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası müsbət duyğuları ifadə edən frazeoloji vahidlərin üslubi rəngarəngliyi baxımından xüsusilə seçilir. Şair daha çox məhəbbət və vətənpərvərlik məzmunlu şeirlərində belə frazemlərdən bədii ustalıqla istifadə edərək sevinc və qürur hissələrini obrazlı təsvir etmişdir:

Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti,

Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə dil açmış.

Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,

Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara yol açmış (Vahabzadə, 2004, s. 8).

Yuxarıdakı poetik nümunədə “ürəyə yol açmaq” frazeoloji vahidi işlənmişdir. Bu frazeologizm sevgi hissini qazanmaq, xoş təəssürat yaratmaq, məhəbbət qazanmaq kimi semantik mənalara ifadə edir. Ana dilinin qüdrətini təsvir etmək, oxucuda milli mənlilik şüuru oyatmaq məqsədilə şair bu frazeoloji birləşmədən istifadə etmişdir.

Laylanın hər xalı bir ümid, güman,

Onun ahənginə qaynadı qanım.

Anamın yanıqlı laylalarından

Süzüldü ruhuma Azərbaycanım (Vahabzadə, 2004, s. 61).

Bədii nümunədə “qanı qaynamaq” frazeoloji ifadəsi işlənmişdir. Bu frazem şeirdə müsbət çalarda işlənmişdir. Şair burda laylanın ahəngini sevdini, könlünü oxşadığını obrazlı şəkildə bildirmək üçün bu cür frazeologizmdən istifadə etmişdir.

2. *Negativ duyğuları ifadə edən frazeologizmlər.* Bu tip frazeologizmlər isə kədər, qorxu, qəzəb, həsrət, küskünlük, kin, narahatlıq kimi negativ hissləri bədii tərzdə canlandırır. “Ürəyinin teli qırılmaq”, “ürəyinə xal düşmək”, “ürəyinə od qoymaq”, “ürəyini üzmək”, “ürəyi yerindən oynamaq”, “ürəyini üzmək”, “ürəyi ağrımaq” və s. kimi frazemləri buna misal çəkə bilərik (Alməmmədova, 2010, s. 38). Belə sabit birləşmələrin fərqli ifadə tərzini Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında xüsusilə görə bilərik. Şair bu frazemlər vasitəsilə müxtəlif negativ hissləri elə emosional tərzdə çatdırır ki, bədii nümunə oxucunun gözləri qarşısında sanki dramatikləşir, səhnələşir:

Siz bu qızı alsanız onun əlindən əgər,

Füzulinin qəlbinə məhşər dağı çəkilər (Vahabzadə, 2004, s. 25).

Poetik nümunədə “dağ çəkmək” frazeoloji vahidi incitmək, ağır əzab çəkmək kimi semantik mənalarda işlənmişdir. İnsan həyatında dərin iz buraxan ağrıları, kədəri ifadə etmək üçün bu frazeoloji vahiddən istifadə edilir. Məhz bu ifadə sayəsində müəllif əzab, kədər duyğularını oxuculara daha təsirli dillə çatdıraraq onu əsərin emosional sehrinə salır.

Saçlarıma dən düşür, dən düşür, yaman düşür,

Hər baxanda anamın ürəyinə qan düşür.

Bu ağ saçlar, ay ana, səni dərdə salmasın,

Saçımın ağılığından qanın heç qaralması! (Vahabzadə, 2004, s. 155).

Poetik nümunədə “ürəyinə qan düşmək”, “qanı qaralmaq” kimi frazeolər istifadə edilmişdir. Əslində, bu birləşmələr şeirə emosional məna yükləyərək qəm, kədər, məyusluq hissələrini təsirli bir dillə ifadə edir. Ananın övladının halına yanmasını məhz bu cür frazeolər bədii tərzdə çatdırı bilərdi.

Bəlkə cavan şairin bir qəza var başında ?
Qəlbinə qarmı yağıb ömrün bahar yaşında
O, niyə dalğın gedir, niyə pərişan gedir ?
Canından can ayrılır, ürəyindən qan gedir ? (Vahabzadə, 2004, s. 8).

Bu poetik nümunədə isə “canından can ayrılmaq”, “ürəyindən qan getmək” frazeoləri işlənmişdir. Hər iki frazeoloji vahid sanki sifətin üstünlük dərəcəsi effektini yaradır. Çünki “canından can ayrılmaq” birləşməsi ağır sarsıntı və iztirabı ifadə edir. Şair burda qəmin obrazlı ifadəsini yaradıb. İkinci frazeoloji vahid olan “ürəyindən qan getmək” ifadəsi də eynilə qəmi və iztirabı ifadə edir. Burda qan yaşamağın, həyatın simvoludur. Qanın ürəkdən getməsi isə həyatın sonu kimi anlaşılır. Şair hər iki frazeoloji birləşmədən sinonim kimi istifadə edərək obrazlılıq yaratmışdır.

3.Neytral frazeoloji birləşmələr. Bu tipli frazeolər üslubi baxımdan sabitdir. Belə ki, neytral birləşmələr nə mənfi, nə də müsbət hissələr ifadə edir. Bu baxımdan bu birləşmələrdə ekspressivlik yoxdur. “Baş açmaq”, “baş salmaq”, “başını itirmək”, “dilə tutmaq”, “dilə gəlmək”, “dil tapmaq” və s. kimi frazeolər neytral birləşmələrdir (Alməmmədova, 2010, s. 39). Lakin bu frazeolərdən istifadə bədii ədəbiyyatda təsadüfi xarakter daşıyır. Belə ki, neytral frazeoloji birləşmələr bir neçə üslubi mövqedən çıxış edir:

➤ Neytral frazeolər müəllif münasibətini ikinci plana, oxucunun hissi mövqeyini ilkin plana keçirir;

➤ Qüvvətli emosional təsirdən əvvəl səssiz üslub yaradır. Sanki oxucunu gərginliyə hazırlayır;

➤ Söz sənətkarı çox vaxt real hadisələrin təsvirində neytral birləşmələrdən istifadə edir;

➤ Neytral frazeoloji birləşmələrin ən üstün cəhəti isə şişirdilmiş pafosun qarşısını almasıdır; Əsər başdan sona qədər emosional təsir bağışlasa, dinləyicini yora bilər.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında istifadə edilən neytral frazeoloji birləşmələrin semantik mənalara nəzər salmaq:

Bir səs qulağıma gəlmişdi haqdan,
Ölümü görmüşdüm o vaxt elə bil.
Mənim ürəyimə dammışdı çoxdan:
Ən böyük qismətim ölümdür bu il (Vahabzadə, 2004, s. 147).

Yuxarıdakı poetik nümunədə “ürəyinə dammaq” frazeoloji birləşməsi ağah olmaq, hiss etmək kimi semantik mənalara ifadə edir. Neytral frazeoloji birləşmə olmasına baxmayaraq, məcazi məna ifadə edir.

Beləcə günləri o yola saldı
Kişinin gözləri yollarda qaldı (Vahabzadə, 2004, s. 236).

Bu nümunədə isə “yola salmaq” ifadəsi ötürmək mənasını, “gözləri yollarda qalmaq” birləşməsi isə gözləmək, həsrət çəkmək mənalarını ifadə edir.

Sözün ləyaqətinə, mənasına varmadan,
Utanıb qızarmadan

Qıpırmızı yalanı bülbül kimi ötürsən

Riya dəyirmanında sən yalan üydürsən (Vahabzadə, 1999, s. 148).

Göründüyü kimi, nəzm nümunəsində “bülbül kimi ötmək” frazeoloji vahidi işlənmişdir. Bu frazeoloji birləşmə sanki təşbeh funksiyasında çıxış edir. Şair yalanı utanmadan və ustalıqla söyləyən insanlara bir növ ironik tərzdə yanaşmışdır.

Nəticə

Beləliklə, frazeoloji vahidlər bədii nitqə əsas çalar verən üslubi boyalardır. Bədii ədəbiyyatda əsasən ekspressiv – emosional səciyyəli olan frazeolmlər sənətkarın fərdi təxəyyülünün və hisslərinin məhsuludur. Bu baxımdan hər bir sənətkarın fərdi üslubu özünəməxsusluq kəsb edir. Lakin neytral frazeoloji birləşmələrin də istifadəsinə az təsadüf edilmir. Neytral mövqedə çıxış edən frazeoloji vahidlər də müəyyən məcazi mənə kəsb edərək Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığına üslubi rəngarənglik verir.

Ədəbiyyat

1. Alməmmədova, S. (2010). *Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dili*. Elm.
2. Cəfərov, S. (1956). *Azərbaycan dilinin leksikası*. ADU.
3. Dəmirçizadə, Ə. (1962). *Azərbaycan dilinin üslubiyyatı*. Azərtədrisnəşr.
4. Əliyev, K. (1967). *Üslubiyyatda frazeologiyanın yeri. Azərbaycan dilçiliyi məsələləri*. Maarif.
5. Həsənov, H. (2005). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikası*. Nurlan.
6. Həsənov, H. (1979). *Azərbaycan dilinin frazeologiyası*. Yeni kitab mətbəəsi.
7. Hüseynov, M. (2013). *Poetik frazeologiya*. Elm və Təhsil.
8. Mahmudova, Q. (2009). *Türk dillərinin frazeologiyası*. Nurlan.
9. Mustafayeva, Q. (2010). *Azərbaycan dilinin üslubiyyatı*. Elm.
10. Süleymanova, İ. (2013). *Frazeologiyanın üslubi imkanları*. Elm.
11. Tahirova, V. (2018). *Azərbaycan dilində məkan və zaman bildirən frazeoloji birləşmələr*. Elm və Təhsil.
12. Vahabzadə, B. (1999). *İstiqlal*. Gənclik.
13. Vahabzadə, B. (2004). *Seçilmiş əsərləri*, I cild. Öndər.
14. Vahabzadə B. (2004). *Seçilmiş əsərləri*, II cild. Öndər.

Daxil oldu: 04.09.2025

Qəbul edildi: 12.12.2025